

UOT: 332.02, 332.05, 338.49

DOI: <https://doi.org/10.30546/2788-8754.47.02.2025.1047>

AZƏRBAYCANDA REGIONLARIN İNKİŞAFININ SOSIAL-İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ

Vüsalə Musa qızı Babayeva, i.ü.f.d.

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin doktorantı

ORCID: 0000-0002-1183-9296

e-mail: vusala.babayeva@atm.gov.az

Hicran Əmirxan qızı Mirzəyeva, i.ü.f.d.

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının kafedra müdiri

ORCID: 0009-0009-9938-473X

e-mail: mirzeyeva.hicran@aesma.edu.az

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının əsas meyilləri və bu prosesə təsir edən amillər kompleks şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatda dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilən investisiya siyasəti, regionlar üzrə iqtisadi fəallıq və məhsul buraxılışının dinamikası araşdırılır. Eyni zamanda, əhəlinin gəlirləri, sosial müdafiə xərcləri və regionlararası fərqlər qiymətləndirilir. Xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan bərpa və yenidənqurma tədbirlərinin regional iqtisadi artıma təsiri ön plana çəkilir. Aparılan təhlillər əsasında regionların davamlı və balanslı inkişafının təmin olunması üçün investisiya axınlarının optimallaşdırılması və sosial-iqtisadi siyasətin gücləndirilməsinin vacibliyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: *regionlar, dövlət dəstəyi, investisiya, xərclər, sosial-iqtisadi inkişaf.*

Giriş

Azərbaycanın regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı yalnız iqtisadi amillərlə deyil, həm də sosial və mədəni faktorlarla əlaqəlidir. Bu inkişaf daxili və xarici proseslər, iqtisadi və hüquqi dəyişikliklərin təsiri altında formalaşır. Regionların iqtisadi inkişafı ölkənin ümumi iqtisadi dayanıqlılığı və sosial rifahının yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Regionlar üzrə inkişaf səviyyəsi iqtisadi resursların, infrastruktur imkanlarının və investisiya axınlarının paylanmasından asılıdır. Ölkənin mərkəzi şəhərləri, xüsusilə sənaye və xidmət sahələrinin cəmləşdiyi ərazilər digər regionlarla müqayisədə daha yüksək iqtisadi göstəricilərə malikdir. Kənd təsərrüfatına əsaslanan bölgələrdə isə iqtisadi fəaliyyət əsasən yerli resurslarla məhdudlaşır və inkişaf tempi nisbətən yavaşıdır. Regionlararası iqtisadi fərqliliklər işsizlik, gəlir səviyyəsi və sosial infrastruktur baxımından

da özünü göstərir. Dövlət proqramları və strategiyaları regionlararası balansın təmin edilməsi və qeyri-bərabərliyin azaldılması məqsədini daşıyır. İnvestisiya və innovasiya fəaliyyətlərinin regionlara yönəldilməsi iqtisadi potensialın artırılmasına şərait yaradır. Regionlararası iqtisadi inkişafın davamlılığı strateji planlaşdırma və vahid dövlət siyasəti ilə birbaşa bağlıdır və hər bir regionun potensialının maksimal şəkildə reallaşdırılması ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verir [1]. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında işğaldan azad edildikdən sonra bərpa işləri və iqtisadi aktivlik artmaqdadır. Regional iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, kənd təsərrüfatı və turizm sahələrinin inkişafı, xarici investisiyaların artırılması da mühüm məsələlərdəndir. Dövlətin məqsədi, əhalinin həyat keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı, regional fərqləri azaltmaq və davamlı iqtisadi inkişafı təmin etməkdir [3].

Azərbaycanda regionların inkişafında dövlət dəstəyinin rolu

Azərbaycanda regional inkişaf, yalnız iqtisadi amillərlə deyil, həm də sosial və mədəni amillərə bağlıdır. Bu inkişaf ölkə daxilində baş verən daxili və xarici proseslərin, o cümlədən iqtisadi və hüquqi dəyişikliklərin təsiri altında formalaşır. Dünya bazarındakı dəyişikliklər, qiymət dalğalanmaları, beynəlxalq iqtisadi və siyasi vəziyyət Azərbaycanın daxili inkişaf strategiyaları ilə qarşılıqlı şəkildə sosial-iqtisadi inkişafın formalaşmasına təsir edir [4]. Bu proseslərin hər biri, xüsusilə bölgələrin bərabər inkişafına dair strategiyaların hazırlanması və həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

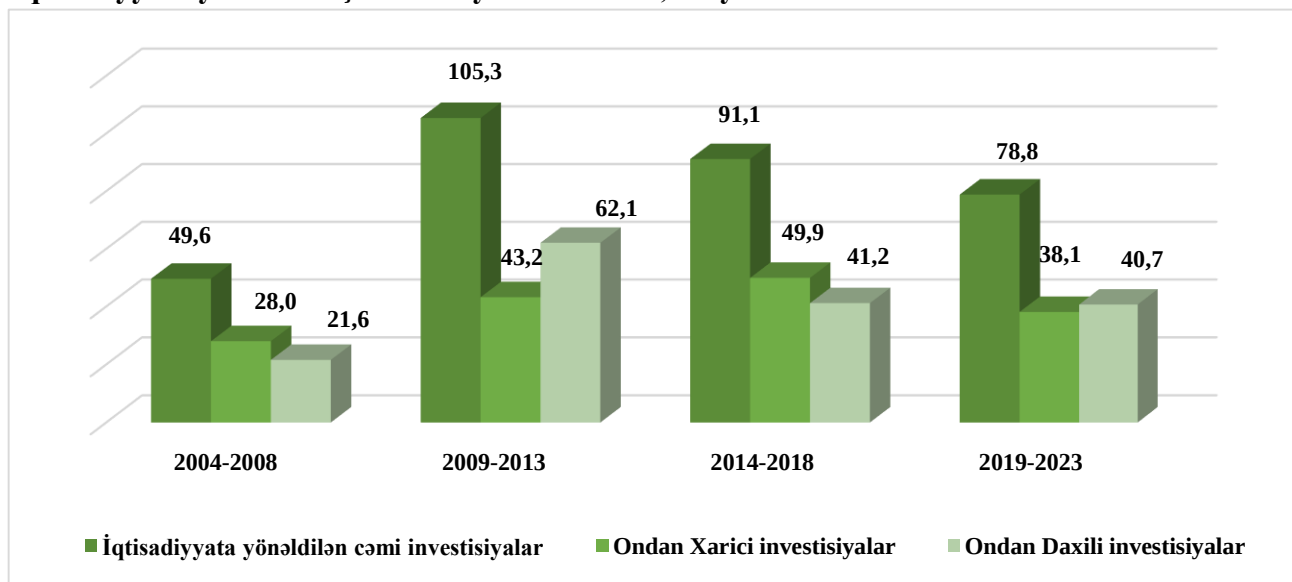
Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafı mövzusu, yalnız iqtisadi inkişafı ilə bağlı deyil, həm də ölkənin sosial strukturlarının və mədəni həyatının inkişafı ilə əlaqədardır. Bu sahə müasir dövrdə həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan əhəmiyyətli bir araşdırma mövzudur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra regional inkişafı nəzərə alaraq bir sıra sosial-iqtisadi siyasətlər həyata keçirmişdir. Bu siyasətlərin əsas məqsədi, ölkənin müxtəlif regionlarında bərabər və davamlı inkişafı təmin etməkdir. Bununla yanaşı, iqtisadi inkişafın təmin edilməsi istiqamətində bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında həyata keçirilən tədbirlər regionlar arasında iqtisadi və sosial bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir [2].

Dövlət tərəfindən hazırlanmış məqsədli proqramlar iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərinə yönəldilən maliyyə axınlarını tənzimləməklə struktur islahatlarının dərinləşdirilməsinə, regional inkişafın sürətləndirilməsinə və real sektorun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına şərait yaradır. Proqramların icra müddətləri üzrə iqtisadiyyata yönəldilmiş investisiyaların həcmi təhlili isə həyata keçirilmiş tədbirlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi, dövlət investisiya siyasətinin nəticəliliyinin müəyyənəşdirilməsi və gələcək inkişaf istiqamətlərinin elmi əsaslarla formalaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

2004-2023-cü illər ərzində Azərbaycanın regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə qəbul edilmiş dövlət proqramları çərçivəsində iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar dinamik artım nümayiş etdirmişdir. Xarici və daxili investisiyaların iqtisadiyyata yönəldilməsi Azərbaycanın regional inkişafına müsbət təsir göstərir və ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsini sürətləndirir. FAO (2023) qeyd edir ki, aqrar və kənd təsərrüfatı sistemlərinin davamlı inkişafı üçün insan kapitalına və təsərrüfatçıların dəstəyinə yönəlmiş investisiyalar kritik əhəmiyyət kəsb edir [9]. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, 2020-2024-cü illərdə bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşlarında davamlı artım müşahidə olunub. Məsələn, 2024-cü ildə ümumi investisiyaların

məbləği 19,5 milyard dollar (33,1 milyard manat) təşkil edib ki, bu da 2020-cu illə müqayisədə təqribən 47,4% çoxdur [1]. Bu artım, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və regional bərabərsizliklərin azaldılmasına böyük təkan verib.

Qrafik. Regionların iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət proqramlarının icrası müddətlərində iqtisadiyyata yönəldilmiş investisiyaların həcmi, milyon dollar

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların həcmi 2004-2008-ci illər üzrə hər il orta hesabla 9,9 mlrd. dollar, 2009-2013-cü illər üzrə hər il orta hesabla 21.1 mlrd. dollar, 2014-2018-ci illər üzrə hər il orta hesabla 18.2 mlrd. dollar, 2019-2023-cü illər üzrə isə hər il orta hesabla 15.8 mlrd. dollar olub. İnvestisiya qoyuluşlarının orta hesabla 49%-i xarici, 51%-i isə daxili investisiyaların payına düşüb.

Bu dinamik inkişaf regionlarda investisiya siyasətinin mərhələlər üzrə formalaşmasını və iqtisadi prioritetlərin dəyişməsinə aydın şəkildə göstərir. Aşağıda regionlara yönəlik investisiya siyasətinin inkişaf mərhələləri sistemli şəkildə təhlil olunur.

Azərbaycan regionlarında investisiya siyasətinin mərhələlər üzrə inkişaf meyilləri

Birinci proqram dövrü (2004-2008) regionların inkişafının başlanğıc mərhələsi kimi qiymətləndirilir. Bu illərdə investisiyaların ümumi həcmi 35 milyon manatdan 336.5 milyon manata yüksəlmişdir. Artım əsasən neft gəlirlərinin artması və infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi hesabına baş vermişdir. Lakin sənaye və sosial sahələrə yönəldilən əsas kapital qoyuluşları paytaxt və onun ətrafında - xüsusilə Abşeron yarımadasında cəmlənmişdir. Bu mərhələdə regionlarda əsas diqqət yol, enerji, su və sosial infrastrukturun ilkin formalaşdırılmasına yönəldilmişdir.

İkinci proqram (2009-2013) dövründə dövlət investisiyaları nisbətən sabit xarakter almış və illik orta göstərici 471.6 milyon manat səviyyəsində olmuşdur ki, bu da əvvəlki dövrlə müqayisədə 3.3 dəfə çoxdur. Bu illərdə regionlarda sənaye məhəllələrinin yaradılması, kənd təsərrüfatı emalı və turizm infrastrukturuna yönəlik layihələr həyata keçirilmişdir. Bununla belə, sənaye istehsalı və

texnoloji potensial baxımından Bakı-Sumqayıt klasterinin dominant mövqeyi qorunmuşdur. İnvestisiya axınlarının mərkəzləşməsi təhsil, səhiyyə və innovasiya infrastrukturalarının da əsasən paytaxt ətrafında inkişafına gətirib çıxarmışdır.

Üçüncü proqram (2014-2018) illərində investisiyalar 363.9 milyon manatdan 764.4 milyon manata yüksəlmişdir. Bu mərhələdə neft qiymətlərinin dəyişkənliyi fonunda dövlət büdcəsinin investisiya imkanları məhdudlaşsa da, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində prioritetlər müəyyənləşdirilmişdir. Aqrar sahənin və eləcə də aqroemal sənayesi sahələrinin modernləşdirilməsi, regionlarda emal müəssisələrinin yaradılması kimi təşəbbüslər artmış, lakin əsas sənaye kapitalı yenə də Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı və Bakı texnoloji zonalarında cəmlənmişdir. Bu struktur asimmetriyası regionlararası sosial-iqtisadi fərqlərin dərinləşməsinə səbəb olmuşdur.

Dördüncü proqram (2019-2023) dövrünü keyfiyyətə yeni mərhələ kimi də qiymətləndirmək olar. Belə ki, dördüncü mərhələ əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq investisiya siyasətində struktur yönümlü və strateji transformasiya mərhələsi kimi qiymətləndirilir. Ümumi investisiya həcmi 769.5 milyon manatdan 578.3 milyon manata düşməsinə baxmayaraq, bu dövrün əsas məzmunu investisiyanın həcmi deyil, keyfiyyəti və istiqamətinin dəyişməsi olmuşdur [2].

Bu mərhələni aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə etmək olar:

- **İnnovasiya və rəqəmsal iqtisadiyyatın prioritetləşdirilməsi:** regionlarda rəqəmsal xidmətlər, aqrar rəqəmsal platformalar, smart idarəetmə sistemləri və elektron logistika xidmətlərinə yönəlik investisiya layihələri artmışdır.
- **Bərpa yönümlü iqtisadi modelin formalaşması:** Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının bərpası, infrastrukturun yenidən qurulması və istehsal sahələrinin formalaşdırılması ümumi investisiya axınlarının strukturunu dəyişmişdir.
- **Yaşıl və dayanıqlı texnologiyaların tətbiqi:** suvarma sistemlərinin modernləşdirilməsi, alternativ enerji layihələri və ekoloji dayanıqlı iqtisadi fəaliyyət formaları prioritet kimi müəyyən edilib.
- **İctimai və özəl investisiya sinerjisinin güclənməsi:** dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmləri vasitəsilə bir sıra layihələrin maliyyələşmə strukturunda diversifikasiya müşahidə olunmuşdur.

Beləliklə, 2019-2023-cü illər üzrə investisiya siyasəti həcmlərin azalması fonunda keyfiyyət, innovasiya, bərpa və regional balans kimi yeni inkişaf vektorları ilə seçilir və iqtisadi rayonlaşmanın yeni konseptual çərçivəsinə uyğun modern transformasiya mərhələsinə əks etdirir.

Onu da qeyd edək ki, torpaqların işğaldan azad olunmasından sonra Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında iri infrastruktur və “ağıllı kənd” layihələrinin həyata keçirilməsi regionların iqtisadi aktivliyini artırmışdır. Bununla belə, elmi-tədqiqat mərkəzləri, universitetlər və sənaye innovasiya parklarının paytaxtda cəmlənməsi investisiyaların struktur baxımından qeyri-bərabər paylanmasını davam etdirmişdir.

Ümumilikdə, 2004-2023-cü illər ərzində Azərbaycanın investisiya siyasəti ardıcıl inkişaf etmiş, iqtisadi fəallığın regionlara doğru yönəldilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bununla belə, kapital qoyuluşlarının məkan konsentrasiyası hələ də yüksək olaraq qalmaqdadır. İnvestisiya axınlarının daha səmərəli və balanslı paylanması üçün növbəti mərhələdə regional ixtisaslaşma və klasterləşmə prinsiplərinin gücləndirilməsi, həmçinin elmi-təhsil infrastrukturalarının bölgələrdə inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi inkişafın regionlar üzrə fərqləri

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı sahəsində əsas fərqlər Bakı və Abşeron yarımadası ilə digər regionlar arasında müşahidə olunur. Bakı ölkənin iqtisadi mərkəzi olaraq iqtisadi inkişafın başlıca sahələri olan sənaye, xidmət sektoru və infrastruktur baxımından digər regionlarla müqayisədə daha yüksək inkişaf səviyyəsinə malikdir. Bu, regionlararası inkişafın qeyri-bərabərliyini gündəmə gətirir. Lakin digər bölgələrdə, xüsusilə kənd təsərrüfatına bağlı olan ərazilərdə inkişaf daha ləng gedir. Bu regionlarda təbii ehtiyatların potensialından tam istifadə olunmaması və yüksək texnologiyaların tətbiqi sahəsində geri qalma müşahidə edilir. Nəticədə bu bölgələrdə sosial-iqtisadi inkişaf zəifdir və bu, iqtisadiyyatın daha çox aqrar sahədən asılı olmasına səbəb olur.

İqtisadi rayonlar üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul buraxılışı **Cədvəl 1**-də verilmişdir.

Cədvəl 1. İqtisadi rayonlar üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul buraxılışı, mln. manatla

	2020	2021	2022	2023	2024	2020-2024-cü illər üzrə orta artım tempi, %-lə
Bakı şəhəri	51,599.4	70,808.9	105,895.2	92,483.6	94,082.7	2.8
Naxçıvan Muxtar Respublikası	3,687.8	3,316.5	3,257.0	1,552.9	1,632.2	-9.1
Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu	5,596.5	6,230.6	7,208.9	7,852.4	7,912.4	5.5
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	868.0	947.1	1,100.8	1,313.2	1,296.4	-0.4
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	2,089.9	2,198.7	2,540.3	2,768.8	2,660.1	4.2
Qarabağ iqtisadi rayonu	1,548.9	2,810.3	3,594.9	4,243.5	4,820.3	19.2
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	2,425.6	2,402.5	2,826.4	3,007.7	2,969.7	-2.0
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	1,969.9	2,146.0	2,455.2	2,463.1	2,647.4	-1.4
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	1,752.3	1,982.7	2,451.7	2,512.6	2,573.5	0.4
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	2,392.1	2,442.1	2,746.7	2,955.8	3,172.0	-1.1
Mil-Muğan iqtisadi rayonu	1,698.2	1,947.7	2,272.5	2,361.5	2,485.2	0.6
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	1,981.9	1,796.4	2,024.6	2,174.7	2,255.0	-0.9
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	133.2	966.3	2,297.7	4,187.2	3,924.9	87.5
Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu	2,039.9	2,159.0	2,592.2	2,683.3	2,657.5	-2.5

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Cədvəl məlumatlarının təhlili Azərbaycan Respublikasının regionları üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul buraxılışı göstəricilərinin məkan baxımından qeyri-bərabər paylandığını göstərir. Təhlil olunan dövrdə ən yüksək məhsul buraxılışı həcmi Bakı şəhərində qeydə alınmışdır. Belə ki, 2020-ci ildə 51,6 milyard manat təşkil edən məhsul buraxılışı həcmi 2024-cü ildə 94,1 milyard manata çatmışdır. Bu artım paytaxtın ölkə iqtisadiyyatında aparıcı mövqeyini və iqtisadi fəaliyyətlərin yüksək dərəcədə mərkəzləşdiyini təsdiqləyir.

Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu üzrə məhsul buraxılışı göstəricilərində də müsbət dinamika

müşahidə olunur. Regionda məhsul buraxılışı həcmi 2020-ci ildə 5,6 milyard manat olduğu halda, 2024-cü ildə 7,9 milyard manata yüksəlmişdir. Sözügedən artım sənaye və xidmət sahələrinin regionun iqtisadi strukturunda payının artması ilə izah oluna bilər.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında məhsul buraxılışı göstəricilərində azalma tendensiyası qeydə alınmışdır. Belə ki, 2020-ci ildə 3,7 milyard manat olan məhsul buraxılışı 2024-cü ildə 1,6 milyard manata qədər enmişdir. Bu azalma regionda iqtisadi fəallığın zəifləməsi və istehsal potensialının məhdudlaşması ilə əlaqələndirilə bilər.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında məhsul buraxılışı göstəricilərinin artımı xüsusilə diqqətəlayiqdir. Qarabağ iqtisadi rayonunda məhsul buraxılışı həcmi 2020-ci ildə 1,6 milyard manat təşkil etdiyi halda, 2024-cü ildə 4,8 milyard manata çatmışdır. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda isə 2020-ci ildə cəmi 133 milyon manat olan məhsul buraxılışı həcmi 2024-cü ildə 3,9 milyard manata yüksəlmişdir. Bu dinamika işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən bərpa və yenidənqurma tədbirlərinin iqtisadi nəticələrini əks etdirir.

Gəncə-Daşkəsən, Lənkəran-Astara və Mil-Muğan iqtisadi rayonlarında məhsul buraxılışı göstəricilərində sabit artım tendensiyası müşahidə edilmişdir. Bu artım əsasən aqrar sektorun və emal sənayesinin regionların iqtisadi inkişafında rolunun güclənməsi ilə əlaqədardır.

Dağlıq Şirvan və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonlarında məhsul buraxılışı göstəricilərində təhlil olunan dövrdə ardıcıl artım qeydə alınsa da, artım tempinin nisbətən aşağı olması və səmərəlilik səviyyəsinin yetərli olmaması region əhalisinin iqtisadi fəallığına mənfi təsir göstərən amillər kimi qiymətləndirilə bilər.

Ümumilikdə, 2020-2024-cü illər üzrə regionlarda məhsul buraxılışı göstəriciləri artım dinamikası ilə xarakterizə olunur. Bu artım iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, infrastrukturun inkişafı və dövlət proqramlarının icrası ilə sıx bağlıdır. Bununla yanaşı, regionlar üzrə inkişafda davam edən fərqlər balanslı və davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının vacibliyini şərtləndirir.

İnfrastrukturun inkişafı və regional əlaqələr

Regional inkişafın təkmilləşdirilməsi üçün infrastrukturun inkişafı mühüm yer tutur. Bu növ infrastruktur inkişafı regionların iqtisadi potensialını artırmaq və əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq baxımından vacibdir (World Bank, 2025). Nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturunun genişləndirilməsi həm daxili, həm də xarici ticarətin inkişafına təkan verir, iş yerlərinin yaradılması və əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması kimi sosial-iqtisadi faydalar təmin edir [6]. Azərbaycanın müasir dövrdə həyata keçirdiyi mühüm infrastruktur layihələri, o cümlədən avtomobil yolları, dəmir yolları və hava limanlarının inkişafı regionlar arasında əlaqələri gücləndirir. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi, xüsusilə Şərqlə Qərb arasında yerləşməsi ölkənin iqtisadi inkişafına və regional bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Əhalinin sosial müdafiəsi və həyat səviyyəsi

Müasir iqtisadi inkişaf modelində **sosial müdafiənin gücləndirilməsi və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi** dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur. Sosial müdafiə və əmək sistemləri insanları iqtisadi şoklardan və gəlir itkilərindən qoruyur, məşğulluğu və yaşam səviyyəsini dəstəkləyir, eyni zamanda insan kapitalının formalaşmasına və uzunmüddətli

iqtisadi artıma töhfə verir. Dünya Bankının “State of Social Protection Report 2025” hesabatına görə, yaxşı dizayn edilmiş sosial müdafiə proqramları insanlara yoxsulluqdan çıxmaq, sosial risklərlə mübarizə aparmaq və bazar imkanlarından faydalanmaq üçün vacib dəstək verir və uzunmüddətli iqtisadi dirçəliş üçün əsas rol oynayır - hər dollar sosial müdafiəyə xərcləndikdə yerli iqtisadiyyatda bunun çoxlu qat artıqlaması ilə geri döndüyü göstərilmişdir [8]. Xüsusilə bu siyasət yalnız makroiqtisadi göstəricilərdə deyil, həm də regionlar üzrə sosial-iqtisadi bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanda əhalinin gəlirləri ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini və regionlararası fərqləri əks etdirən əsas göstəricilərdən biridir. İqtisadi rayonlar üzrə əhalinin gəlirlərinin təhlili regionların iqtisadi potensialının, məşğulluq imkanlarının və yaşayış səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Ölkə üzrə gəlirlərin formalaşmasında iqtisadi fəaliyyətin mərkəzləşmə dərəcəsi, istehsal və xidmət sahələrinin inkişaf səviyyəsi, eləcə də dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti mühüm rol oynayır. İqtisadi rayonlar üzrə əhalinin gəlirlərinin müqayisəli təhlili regionlararası sosial-iqtisadi bərabərsizliyin müəyyən edilməsi və regional inkişaf siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda iqtisadi rayonlar üzrə əhalinin gəlirləri *Cədvəl 2*-də verilmişdir.

Cədvəl 2. İqtisadi rayonlar üzrə əhalinin gəlirləri, mln. manatla

	2020	2021	2022	2023	2024*	2020-2024-cü illər üzrə orta artım tempi, %-lə
Azərbaycan Respublikası	55,754.1	57,206.8	69,163.0	78,124.2	83,093.4	7.9
Bakı şəhəri	32,576.0	33,360.9	40,806.9	47,365.7	51,019.8	9.1
Naxçıvan Muxtar Respublikası	1,913.2	1,934.3	1,945.9	1,450.3	1,525.2	-4.2
Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu	2,331.2	2,775.1	3,679.1	4,179.1	4,378.9	13.3
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	968.6	953.0	1,126.9	1,221.1	1,265.6	5.0
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	2,402.6	2,454.4	2,920.9	3,249.6	3,387.1	6.2
Qarabağ iqtisadi rayonu	1,343.9	1,368.4	1,673.4	1,890.7	2,080.5	7.6
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	2,077.1	2,130.6	2,564.3	2,811.7	2,918.2	6.3
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	1,848.6	1,869.1	2,205.3	2,408.6	2,593.4	6.6
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	2,433.2	2,454.7	2,962.0	3,221.0	3,321.9	5.4
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	2,856.3	2,853.0	3,298.6	3,582.0	3,648.8	4.2
Mil-Muğan iqtisadi rayonu	1,347.2	1,382.0	1,654.2	1,787.4	1,839.3	6.6
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	1,843.3	1,820.3	2,154.8	2,349.6	2,428.3	5.3
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu				254.5	274.7	7.9
Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu	1,812.8	1,851.2	2,170.8	2,352.8	2,411.8	5.3

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

* *İlkin məlumatlar*

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, Bakı şəhəri ölkənin iqtisadi və sosial gəlirlərinin mərkəzi olaraq qalmaqla davam edir. Belə ki, 2024-cü ildə ölkə üzrə ümumi gəlirlər 83,1 milyard manat olduğu halda, yalnız Bakı şəhəri üzrə bu göstərici 51 milyard manat olmuşdur ki, bu da ümumi gəlirlərin təxminən 61%-ə bərabərdir. Bu vəziyyət ölkədə regional qeyri-bərabərliyin dərin kökləri olduğunu təsdiqləyir. Regionlarda isə gəlirlər artım göstərsə də, bu artımın absolyut həcmi və dinamikası Bakı ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır. Məsələn, Gəncə-Daşkəsən, Quba-Xaçmaz, Mərkəzi Aran və Lənkəran-Astara kimi iqtisadi rayonlarda müsbət meyillər müşahidə olunsada, bu artım çox zaman inflyasiya və yaşam xərclərinin artımı fonunda real rifah artımı kimi qiymətləndirilə bilmir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə gəlirlər 2023-cü ildə əvvəlki ilə nisbətən azalsa da, 2024-cü ildə yenidən artım qeydə alınmışdır. Bu da iqtisadi aktivliyin dinamikasının zəifləməsi və struktur problemləri ilə izah edilə bilər. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarında artım müşahidə olunsada, bu artım əsasən dövlət investisiyaları və bərpa layihələri hesabına baş verir və real sektorun hələ inkişaf mərhələsində olduğunu göstərir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda əhalinin sosial müdafiəsi üzrə həyata keçirilən tədbirlər ümumən artım tendensiyası göstərsə də, bu tədbirlərin regionlar üzrə təsiri balanssız və qeyri-bərabər xarakter daşıyır. Gələcəkdə sosial siyasətin təkcə vəsaitlərin ümumi həcminə deyil, onların struktur bölgüsünə, regionlara uyğun ehtiyaclar əsasında yönləndirilməsinə və sosial səmərəlilik meyarlarının tətbiqinə əsaslanması məqsəduyğun olardı.

Yerli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və ixrac potensialı

Azərbaycanın regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında kənd təsərrüfatı və turizm kimi sahələrin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahələr yalnız yerli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təmin etməkdə deyil, eyni zamanda əhalinin iş imkanlarını artırmaqda da mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatının inkişafı xüsusilə yerli məhsulların istehsalı və ixracı ilə əlaqədar olaraq ölkə üzrə iqtisadi artımın sürətləndirilməsinə xidmət edir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici bazarlara çıxışı regionlarda yerli istehsalın artırılması və iqtisadiyyatın diversifikasiyasına müsbət təsir göstərir.

Son illər ərzində Azərbaycanın ixrac potensialının artırılması, xüsusən kənd təsərrüfatı məhsullarının dünya bazarlarında daha böyük paya sahib olması, ölkənin iqtisadi mövqeyini gücləndirmək məqsədilə ciddi addımlar atılıb. 2024-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkədən 1,3 mlrd. ABŞ dolları dəyərində kənd təsərrüfatı və emal məhsulları ixrac edilmişdir ki, bunun 210,8 mln. ABŞ dollarını tərəvəz, 497,0 mln. ABŞ dollarını isə meyvə ixracı təşkil etmişdir. İxracda əsas məhsullardan 175,4 mln. ABŞ dolları dəyərində pomidor, 20,5 mln. ABŞ dolları dəyərində kartof, 131,3 mln. ABŞ dolları dəyərində qoz-fındıq, 113,7 mln. ABŞ dolları dəyərində xurma, 177,1 mln. ABŞ dolları dəyərində pambıq lifi, 22,9 mln. ABŞ dolları dəyərində tütün xammalı, 8,1 mln. ABŞ dolları dəyərində yumurta olmuşdur [1]. Bu artım Azərbaycanın iqtisadiyyatını şaxələndirmək və dünya bazarlarında mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədini daşıyan strateji yanaşmaların nəticəsidir. Azərbaycanın xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişlənməsi regional iqtisadiyyatın inkişafına mühüm təkan verir və bu istiqamətdə atılan addımlar yerli istehsalçıların beynəlxalq ticarətə daxil olmalarını təmin edir. Bununla yanaşı, bu cür inkişafalar həm də ölkənin iqtisadi müstəqilliyini gücləndirir və yerli bazarlarda yüksək rəqabət qabiliyyəti yaradır.

Ətraf mühit və dayanıqlı inkişaf

Azərbaycanda regional inkişafın səmərəli və dayanıqlı şəkildə həyata keçirilməsi üçün ətraf mühitin qorunması və ekoloji balansın təmin edilməsi əsas prioritetlərdən biridir. Təbii sərvətlərin mühafizəsi və onların səmərəli istifadəsi, sosial və iqtisadi inkişafı paralel şəkildə dəstəkləyərək, dayanıqlı inkişafın təmin olunmasına mühüm töhfə verir. Bu, eyni zamanda ətraf mühitin qorunması və ekosistemlərin bərpası baxımından vacib amildir.

E.Ə. Quliyevin də (2024) qeyd etdiyi kimi, ətraf mühitin çirklənməsi kənd təsərrüfatına zərər verərək bitkilərin və heyvanların sağlamlığına mənfi təsir göstərir və yeni xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Ətraf Mühit Proqramına görə “yaşıl” iqtisadiyyat ekoloji riskləri minimuma endirən, resurslardan səmərəli istifadəni təmin edən və insan rifahını yüksəldən iqtisadi yanaşmadır. Yaşıl kənd təsərrüfatı isə davamlı əkinçilik, növbəli əkin və biomüxtəlifliyin qorunması kimi prinsiplərə əsaslanaraq ekoloji dayanıqlılığı və məhsuldarlığı artırır [5. s. 90-92].

Ətraf mühitin qorunması və ekoloji siyasətlərin həyata keçirilməsi, xüsusən istilik effekti yaradan qazların atılması məsələsində özünü göstərir. 1990-2023-cü illər arasında Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə istilik effekti yaradan qazların emissiyalarında müxtəlif dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Məsələn, energetika sektorunda 1990-cı ildə 74,1 milyon ton CO₂ ekvivalentində qaz atılmasına qarşılıq 2023-cü ildə bu rəqəm 54,4 milyon ton CO₂ ekvivalentinə qədər azalmışdır. Bununla belə, digər sahələrdə də istilik effekti yaradan qazların miqdarının müəyyən dəyişikliklər göstərdiyi görünür.

Sənaye sektorunda 1990-cı illərdən başlayaraq qaz emissiyalarında müsbət dəyişikliklər baş versə də, 2023-cü ildə bu sektor 3,6 milyon ton CO₂ ekvivalentində istilik effekti yaradan qazların atılmasına səbəb olmuşdur. Kənd təsərrüfatı sektorunda isə qazların atılması 2023-cü ildə 5,9 milyon ton CO₂ ekvivalenti təşkil edib, bu da kənd təsərrüfatının ekoloji təsirlərinin azaldılması məqsədilə daha effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Tullantılar sektorunda isə qazların atılması ardıcıl olaraq 2,2 milyon ton CO₂ ekvivalentinə qədər artmışdır. Lakin torpaqdan istifadə, onun dəyişdirilməsi və meşə təsərrüfatı sahələrində ekosistemlərin absorbtiv funksiyası ilə bağlı müsbət təsirlər müşahidə olunmuşdur. Məsələn, 1990-cı ildə torpaqdan istifadə və meşə təsərrüfatı sahələrində 3,7 milyon ton CO₂ ekvivalentində istilik effekti yaradan qazlar udulmuşdu. Bu sahənin ekoloji təmizlənməsi və ərazilərin bərpası nəticəsində, 2023-cü ildə sektor 8,9 milyon ton CO₂ ekvivalentində qazları udmuşdur [1]. Bu, torpaqdan istifadənin və meşə təsərrüfatının ekoloji balansın qorunmasında mühüm rol oynadığını göstərir.

Bütün bu məlumatlar Azərbaycanın ekologiya siyasətinin effektivliyini və yerli ətraf mühitin mühafizəsi sahəsindəki irəliləyişləri əks etdirir. Dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan ekoloji siyasətlərin həyata keçirilməsi həm sosial, həm də iqtisadi inkişafın balanslaşdırılması üçün vacibdir. Təbii sərvətlərin idarə edilməsi, ekoloji risklərin azaldılması və bu sahədə müasir texnologiyaların tətbiqi Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün əsas strategiyalar arasında yer alır.

Son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ətraf mühitin qorunması yalnız iqtisadi inkişaf deyil, eyni zamanda gələcək nəsillər üçün təbii sərvətlərin davamlı istifadəsi ilə bağlı məsuliyyət yaradır. Azərbaycanın ətraf mühit siyasəti regional inkişafın davamlı və ekoloji cəhətdən təmiz olmasını təmin etmək məqsədilə həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyətli rol oynamaqdadır.

Nəticə

Azərbaycanın regional inkişafı, həm daxili, həm də xarici amillərin qarşılıqlı təsiri altında davam edən prosesdir. Bu inkişafda dövlətin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasətlər, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və sosial sahələrə yatırımlar əsas rol oynayır. İqtisadiyyatın yalnız neft və qaz sektoruna deyil, həm də qeyri-neft sahələrinə fokuslanması, ölkənin hərtərəfli inkişafını təmin etməyə yönəlmiş bir yanaşmadır. Bu yanaşma, həm daxili, həm də xarici amillərdən asılı olaraq Azərbaycanı regionlararası iqtisadi fərqləri azaldaraq balanslı və davamlı bir inkişaf modelinə yönəldir. Ölkə daxilində həyata keçirilən iqtisadi inkişaf strategiyalarının əsas məqsədi yalnız iqtisadi artımı sürətləndirmək deyil, həm də sosial rifahı yaxşılaşdırmaq, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək və regionlar arasında bərabər inkişafı təmin etməkdir. Bu strateji hədəflərə çatmaq üçün müxtəlif dövlət proqramları, regional inkişaf layihələri və infrastruktur layihələri icra edilir. Məsələn, regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, təhsil və səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması, sosial xidmətlərin əlçatanlığının yaxşılaşdırılması kimi tədbirlər bu hədəfləri reallaşdırmağa yönəldilmişdir.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi yalnız qeyri-neft sektorunun inkişafına deyil, eyni zamanda təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsi, sənaye parklarının yaradılması, kənd təsərrüfatı və turizm sahələrinin inkişafı kimi məsələləri də əhatə edir. Dövlətin dəstəyi ilə regionlarda yeni iqtisadi sahələrin formalaşdırılması, yerli biznesin inkişafına kömək edilməsi və xarici investisiyaların cəlb olunması bu prosesin mühüm hissəsini təşkil edir. Bunun nəticəsində, həm iqtisadi artım, həm də yerli əhalinin həyat şəraiti və iş imkanları yaxşılaşdırılır. Gələcəkdə də Azərbaycan bu inkişafı daha da sürətləndirərək regionlar arasında fərqlərin aradan qaldırılmasını və bərabər sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasını prioritet olaraq saxlayacaqdır. Dövlətin regional inkişaf siyasətinin əsas məqsədi əhalinin həyat keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, ölkənin bütün bölgələrində iqtisadi və sosial tarazlığı təmin etməkdir. Bu, yalnız regional inkişafı ilə bağlı deyil, həm də ümumilikdə dövlətin sosial-iqtisadi inkişafını daha da gücləndirəcək bir addımdır.

Ölkə rəhbərliyinin uzunmüddətli inkişaf strategiyalarına əsaslanaraq Azərbaycanın müxtəlif regionlarında həyata keçirilən layihələr həm yerli əhalinin rifahını, həm də ümumi iqtisadi artımı təmin etməyə xidmət edir. Bu yanaşma Azərbaycanın regional inkişafını daha da irəlilətməklə yanaşı, xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmağa və beynəlxalq əlaqələri gücləndirməyə kömək edəcəkdir. Nəticə etibarilə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı dövlətin güclü iqtisadi və sosial siyasətinə əsaslanaraq regionlararası bərabərliyin yaradılmasını, sosial rifahın yüksəldilməsini və ölkənin davamlı inkişafını təmin edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2024), www.stat.gov.az
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli Fərmanı, <https://e-qanun.az/framework/41320>
3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (2021). “Dövlət Proqramları”. Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi.
<https://www.economy.gov.az/az/page/regionlarin-inkisafi/dovlet-proqramlari/>

4. Quliyev E.A., Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının Azərbaycanın davamlı inkişafında rolu, Monoqrafiya. Bakı, “Kooperasiya nəşriyyatı” 2023.
5. Quliyev E.Ə., Azərbaycanda “yaşıl” kənd təsərrüfatına keçidin sürətləndirilməsi imkanları. “Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı”, 2024, №1 (45), (90-105).
<https://agroecomomics.az/az/article/2080/azerbaycanda-yasil-kend-teserrufatina-kecidin-sure/>
6. Quliyev E.Ə., Kənd əhalisinin gəlirlərinin artmasında və kənd yerlərinin inkişafında ixtisaslaşmanın rolu. Yeni Nəsil İqtisadiyyat: Çağırışlar və perspektivlər, Beynəlxalq elmi-praktik konfrans, Bakı, 4 oktyabr 2024, (372-377).
7. World Bank. (2025). *Infrastructure Overview*.
<https://www.worldbank.org/en/topic/infrastructure/overview>
8. World Bank. (2025). *State of social protection report 2025: The 2-billion-person challenge*.
<https://www.worldbank.org/en/topic/socialprotection/publication/state-of-social-protection-2025-2-billion-person-challenge>
9. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023). *Investing in farmers: Agriculture human capital investment strategies*. FAO.
<https://www.fao.org/investment-centre/resources/publications/investing-in-farmers/en/>
10. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Ph.D., V.M. Babayeva

Doctoral student of the Agricultural Research Center

Ph.D., H.A. Mirzayeva

Head of the Department of the Azerbaijan Academy of Labor and Social Relations

Socioeconomic aspects of the development of regions in Azerbaijan

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the main trends in the socioeconomic development of Azerbaijan's regions and the factors influencing this process. The study examines the investment policy implemented within the framework of state programs, as well as the dynamics of economic activity and output across regions. At the same time, population incomes, social protection expenditures, and interregional disparities are assessed. Particular emphasis is placed on the impact of restoration and reconstruction measures carried out in the Karabakh and East Zangezur economic regions on regional economic growth. Based on the analyses conducted, the importance of optimizing investment flows and strengthening socio-economic policy to ensure the sustainable and balanced development of regions is substantiated.

Keywords: *regions, government support, investment, expenditures, socioeconomic development.*

Д.ф.э.н., В.М. Бабаева

Докторант Центра аграрных исследований

Д.ф.э.н., Х.А. Мирзаева

Заведующая кафедрой Азербайджанской академии труда и социальных отношений

Социально-экономические аспекты развития регионов в Азербайджане

Резюме

В статье комплексно анализируются основные тенденции социально-экономического развития регионов Азербайджана и факторы, влияющие на этот процесс.

В исследовании рассматривается инвестиционная политика, реализуемая в рамках государственных программ, а также анализируется динамика экономической активности и выпуска продукции по регионам. Одновременно оцениваются доходы населения, расходы на социальную защиту и межрегиональные различия.

Особо подчёркивается влияние восстановительных и реконструкционных работ, проводимых в экономических районах Карабаха и Восточного Зангезура, на региональный экономический рост. На основе проведённых исследований обосновывается необходимость оптимизации инвестиционных потоков и усиления социально-экономической политики для обеспечения устойчивого и сбалансированного развития регионов.

Ключевые слова: *регионы, государственная поддержка, инвестиции, затраты, социально-экономическое развитие.*